

‘Muziek en zang zongen in zijn ziel’

Heuvel en het lied

Bijschrift

1. De Stentor, Heuvel hoort op het nachtkastje.

2. Dit artikel is vooral gebaseerd op zijn niet gepubliceerde dagboek, literatuur, uittreksels en herinneringen. Erfgoedcentrum Achterhoek en Liemers, Doetinchem. Toegang 0345-1, inv.nrs 106, 128, 130, 176, 240, 278, 329, 411-418, 424-425

Frederiek Eggink

Hoe veelzijdig Heuvel ook is, hij wordt toch in de eerste plaats gezien als een beschrijvend volkskundige van het plattelandsleven. Zo verzamelde hij alle mogelijke overblijfselen uit de goede oude tijd, waaronder ook (volks)liederen uit zijn eigen jeugd en streek, opdat die kennis niet verloren zou gaan.[1]

Maar wat voor een rol speelden muziek en zang in Heuvels leven; en was hij muzikaal, zong hij graag, bespeelde hij een instrument, hield hij van klassieke muziek?[2]

Ook zal ik ingaan op het fenomeen volkslied, dat zijn grote liefde had, en op de herkomst van enige van deze liederen uit *Oud-Achterhoeksch Boerenleven*.

Dichterlijke Ziel

Meester Heuvel is een schrijver/dichter zoals zijn grote 19e eeuwse Neder-Duitse en Oostenrijkse voorgangers, zoals bijvoorbeeld de streekdichters Klaus Groth, Fritz Reuter en Peter Rosegger. Heuvel is een ware meester in het op het juiste moment plaatsen van wondermooie citaten van prachtige (geestelijke) liederen of dichtstrofes van alle mogelijke grote en kleinere dichters.

Hij toont zich een toegewijd nazaat van de Nederlandse romantiek en heeft een duidelijke voorliefde voor dichter/dominees als Ten Kate, Beets en De Genestet. Daarnaast koesterde hij de priester/dichter Guido Gezelle en bewonderde hij het werk van Eliza Laurillard. Dichters met een uitgesproken lyriek en gevoeligheid, gedichten die als het ware gemaakt lijken om op muziek gezet te worden.

Heuvel en Muziek

Au fond is iedereen die van muziek, ritme en klank houdt muzikaal. Muziek raakt ons, treft ons gevoel en onze emoties. De omgeving speelt daarin een grote rol en datzelfde geldt voor bepaalde herinneringen. Iedereen die in staat is liederen na te zingen, te fluiten of te neuriën kun je ook in zekere mate muzikaal noemen. Maar had Heuvel bijzondere muzikale talenten? Kon hij mooi zingen of een instrument bespelen? Heuvel was niet buitengewoon muzikaal, anders hadden we dat wel geweten. Dat wordt ook bevestigd door navraag bij kleinzoon Johan Onstenk en achterkleinzoon Johan van Rhijn. Volgens hen stond er ook geen harmonium in zijn huis zoals indertijd bij Meester Postel. Wel functioneerde Heuvel vanaf 1892, eerst in Gelselaar en later in Borculo, als voorlezer en voorzanger in de kerk. Zelf schreef hij in zijn *Herinneringen* dat hij in het voorzingen niet veel zin had 'daar ik in 't zingen geen held was.' Gelukkig stelde dat voorzingen in die tijd niet zoveel voor. Orgels deden toch het grote werk. Het ging niet zozeer om de schoonheid van de zang, als wel om de verstaanbaarheid van de woorden. Heuvel kon zo prima als voorbeeld voor de gemeente fungeren.[3]

Heuvels schoonvader, Meester Wesseldijk (1844-1908), stond zeker wel bekend als muzikaal. Zo componeerde hij het Tongerense Volkslied en volgens een 'In memoriam' formeerde hij een schoolkoortje, waar hij één keer per jaar succesvol mee optrad, ook wel met eigen werk en teksten.[4]

Heuvel daarentegen was meer een passief muzikiefhebber. Kleinzoon Johan Onstenk weet nog dat hij een keer naar een optreden van het legendarische Wognumse Zangkoor is geweest. Dat voerde vooral heel oude werken van Orlando di Lasso en Sweelinck op, muziek die toen net bekend werd. Willem Saal (1868-1917), fruitteler en één van hun succesvolste dirigenten, trad al op 21-jarige leeftijd aan en organiseerde vele concerten in binnen- en buitenland. Heuvel schijnt het Wognums Zangkoor bijzonder gewaardeerd te hebben, hij noteerde het tenminste in zijn dagboek.[5]

Zang op school en in de kerk

Het wordt tijd om eens stil te staan bij Heuvels jeugd. Hoe zag zijn muzikale opvoeding eruit? Wat kreeg hij als bagage mee? In 1857 kwam er voor het lager onderwijs een vast vakkenpakket. Naast taal en rekenen en andere vakken gold zingen vanaf die tijd als een echt vak. In menig passage in *Oud-Achterhoeksch Boerenleven* verhaalt Heuvel van die zanguurtjes op school bij Meester Postel, die zelf wel muzikaal was. Het zingen gebeurde toentertijd uit diverse zangbundels, die ieder hun eigen methode hanteerden. Voornaamste doel was de leerlingen uit het hoofd te laten zingen en soms leerden ze ook de eerste beginselen van het noten lezen; eenstemmige liedjes in de laagste klassen tot driestemmige liederen in de hoogste klassen.[6]

Figuren die in Heuvels tijd een rol speelden op het gebied van kunst en cultuur.

Peter Rosegger ()
 Frits Reuter ()
 Kraus Groth ()
 Jan Jakob Lodewijk ten Kate (1819-1889)
 De Genestet
 Nicolaas Beets ()
 Guido Gezelle ()
 Eliza Laurillard ()

3. Dagboek Heuvel, zie ook:
www.zeelandnet.nl/weblog/mir/bericht/206198

4. W. van der Vlucht, *Meester Wesseldijk (1844-1908)*. *School en Leven* 10, afl. 21, 1909, pp. 321-330.

5. www.westfriesgenootschap.nl/geschiedschrijving/biografie/biografie_willem_saal.php

6. G.M. Hartkamp, *Het muziekonderwijs in Nederland tijdens de 20e eeuw*, Utrecht, 2005

Het zangonderwijs op school werd in die tijd gezien als een belangrijke bijdrage aan de volksbeschaving: van muziek werd men een beter mens. Het leidde onder meer tot een *'opgewekte gemoedstoestand en wekte het gevoel voor het schone.'* De taak van de meester was de leerlingen zoveel mogelijk mooie liederen in hun leven mee te geven. Als kinderen die liederen leerden, dan zouden ze die thuis ook wel gaan zingen.[7] Heuvel was van deze zienswijze een duidelijke exponent en hij draagt dit ook uit in zijn publicaties. In zijn Herinneringen aan Gelselaar vertelt hij: *'best zingen kan ik niet, maar bij die wieg onzer kleintjes of als ik hen op schoot had in 't rustig schemeruurtje heb ik zo vaak al mijn oude liedjes gezongen.'* Maar bracht Heuvel zijn eigen leerlingen ook in aanraking met zijn favoriete (dialect)liederen? Verzamelde hij zoveel geestelijke liederen om enkele daarvan te kunnen gebruiken op de zondagsschool in Borculo? Kon hij noten lezen? We weten het niet. Misschien als we nog dieper in zijn archief zouden graven...

In de protestantse kerk zong de gemeente in de 19e eeuw zowel psalmen (in verschillende berijmingen) als (evangelische) gezangen (1806, 1e druk). Op de zondagsschool, de huiscatechisatie en tijdens de jongelingsbijeenkomsten leerden ze nog weer andere stichtelijke liederen. In huiselijke kring hoorde Heuvel onder invloed van het Réveil opwekkingsliederen op teksten van bijvoorbeeld Da Costa, die zijn moeder en oudtante Hendrieke-Meuje uit het hoofd voordroegen.[8]

Onderwijs omstreeks 1900

Veel is over Heuvel geschreven de laatste jaren; over zijn vele kanten, over zijn vrienden, wat in zijn archief te vinden is, over zijn publicaties. Maar nergens wat zijn leerlingen van hem vonden. Hoe hij les gaf en of daar ook prettige zanguurtjes bij hoorden.

Wat we wel weten is dat Heuvel tijdens zijn onderwijzersloopbaan de omslag meemaakte naar de eeuw van het kind, van Ot en Sien en het leesplankje van Hoogeveen. Voor muzisch onderwijs zoals tekenen, handenarbeid en muziek kwam meer ruimte. Tijdgenoten als Jan Ligthart[9], Theo Thijssen en Hindericus Scheepstra droegen dit in hun pedagogische opvattingen uit. Heuvel herkende zich in Ligthart als een geestverwant voor wie intuïtie in de opvoeding en liefde voor het kind hoger stonden dan techniek en vooruitgang. Heuvels archief bevat een zeer lovende recensie[10] van Ligtharts warme *Jeugdherinneringen* uit 1911. Ook de boeken van Ot en Sien bevatten veel bakkerrijmpjes, spelversjes en kinderliedjes. Daarnaast gedichtjes en liedjes die duidelijk bedoeld zijn om na te zingen en te spelen. Dit moest Heuvel wel aanspreken en een inspiratiebron vormen voor gebruik in zijn klassen.

7. Vgl.: M. Paats, *De Muze der Muziek heeft haar intocht gedaan*, Alphen aan den Rijn, 2002, pp. 69-70

8. Voor een uitgebreide toelichting op wat in die jaren allemaal gezongen werd aan geestelijke liederen zie: Jan Smelik, *Eén in lied en leven*, SDU Uitgevers, 1997, Den Haag.

9. https://nl.wikipedia.org/wiki/Jan_Ligthart

10. NI-Dtc SARA 0345-130

1911, Heuvel poseert met zijn klas (Collectie meester H.W. Heuvelstichting) SchooIII

Bijchrift

De Romantische Heuvel

We weten door alle publicaties rondom Heuvel dat hij een romantische inslag had, maar tegelijkertijd ook heel dicht bij huis bleef. Derksen bijvoorbeeld dicht hem de Biedermeierstijl toe. Dat is echter maar een beperkte periode tot halverwege de 19e eeuw. Ik zou eerder zeggen dat Heuvel als neo-romantisch beschouwd kan worden, al hij was natuurlijk qua geboorte een laat-romanticus. De neo-romantiek is een reactie op het naturalisme en het rationalisme uit de 19e eeuw. Men verlangde weer naar het fantasievolle, wonderlijke en lieflijke; terug naar de historie met een groot gevoel voor sfeer naar wat verloren is of dreigt te gaan. Die typische nostalgie, het verlangen naar het idyllische verleden zien we ook bij Heuvel.[11] Zo komen in zijn schriftjes meerdere keren boeken en artikelen van Arthur van Schendel voor. Heuvel maakt in 1919 aantekeningen bij diens artikel over neo-romantiek: *'het is de vlucht in de hogere realiteit, waarvan de nuchtere werkelijkheid slechts de naakte schijn is.'*[12] En in een recensie over een romantisch Engels boek zegt Heuvel: *'Realisme is nu het wachtwoord (...) Maar die zoo praten, vergeten of weten niet dat men de wereld alleen zien kan, zoals men zelf is, met de oogen van eigen temperament. En nu is het meer de vraag wat je opmerkt en waar je aandacht het meest opvalt.'*[13] Deze citaten zeggen veel over hoe Heuvel in het leven stond. Verder wijst zijn voorkeur voor bepaalde liederen ook sterk in een neo-romantische richting.

Geraakt door muziek en zang

Hoe gevoelig Heuvel zelf was voor het uitvoeren van muziek en zang blijkt onder andere uit de volgende drie fragmenten uit *Oud-Achterhoeksch Boerenleven*.

In *Mei II, Voor 't eerst naar school*, gaat de zesjarige Heuvel voor het eerst naar school. Kwetsbaar als hij is en slecht van huis kunnend, moest hij huilen en de bovenmeester kwam met een aardig doosje met daarop een mannetje, dat zo mooi zingen kon. *'Daar begon het speeldoosje met helder glasgeluid zijn aardige wijsjes. Nu vergat ik mijn leed, betoverd door dat geheimzinnige mannetje.'* Met andere woorden: Heuvel werd geraakt door de klank van de muziek.

Een andere herinnering, uit *Juni XIII, Naar Zutphen*, de jonge Heuvel keert met zijn vader op een ochtend terug uit Zutphen: *'De vogeltjes zingen zo zacht en in mijn ziel begint het ook te zingen, eerst het liedje, dat mij zoo lief is sinds mijn eerste schooljaren: "Nog sluimert 't licht in 't grauw verschiet" en dan wellen ze op, regel na regel, die ik al neuriënd improviseer, zoals de anonieme zangers van het volkslied van weleer.'* Een opmerkelijke passage, zowel zijn refereren aan het volksliedje als het feit dat hij niet echt zingt!

11. Vgl.: Jansen, *Heuvel hervonden*, p. 133 en A. Gessel, *Tussen droom en werkelijkheid*. In: *Jaarboek Achterhoek en Liemers* 38, 2014, pp. 36-45 en <http://vo.malmbergmethodes.nl/index.aspx?FilterId=8744&ChapterId=9607&ContentId=108817>
12. NI-Dtc SARA 0345-415

13. NI-Dtc SARA 0345-130
In het vervolg verwijzen de aanduidingen de fragmenten of citaten naar de oude druk van *Oud-Achterhoeksch Boerenleven* (1927).

68/ Heuvel als volkskundige

En in *November X, Avondkerk*, tijdens de Avondkerk mag Heuvel mee naar *‘het hangzolder’*. *‘Daarbinnen is een vreemd gezucht, als het zware ademhalen van een reus en zijn machtige stem bruist in de pijpen, dat het klinkt “als een stemme veler wateren” bij het lied, dat de gemeente zingt.’* Bedoeld is hier het orgel, maar vooral beschrijft hij heel poëtisch de sfeer in die kerk, waar het grote instrument een bijzonder element van is.

Romantiseren van de werkelijkheid, daar is zijn boek van doortrokken.

Werd er werkelijk zoveel gezongen in de Achterhoek als hij suggereert en werden er zo vaak gedichten opgezegd? Wat is waarheid en wat fictie?[14]

Volksmuziek en Liedblaadjes

Heuvel verzamelde ook volkswijsjes. Bewaard werden vaak de zoge-naamde *leedebrieven*, losse blaadjes, waar een liedje op gedrukt stond, dat in de mode was. Veelal verspreid door rondreizende kermisklanten. Het ging dan om straat- en kermisliedjes. Zo treffen we in zijn archief bijvoorbeeld het *Liedje van Sarah Bernardt, het volksliedje ‘De Toeback’*, (met melodie uit 1540), een liedje over de Boerenoorlog in Transvaal uit circa 1900, *Een reisje langs de Rijn* (met nieuwe coupletten) en *Er waren eens zes matrozen*, aan.

Achter al deze liedjes schuilt telkens weer een hele wereld, fascinerend als je er naar op zoek gaat. Liedblaadjes zijn vooral een verschijnsel uit de 19e eeuw. Straatzangers stonden op markten en pleinen met een zogeheten roldoek of ‘smartlap’ en wezen de tekst met een stok aan. De blaadjes werden dan voor enige centen verkocht. Heuvel had daar dus ook enige van in zijn bezit.[16]

Wat wij hieruit kunnen concluderen is dat we bij Heuvel alle mogelijke (volks)liederen en (volks)gedichten als studieobject aantreffen over de gehele periode. Daarnaast had hij voornamelijk belangstelling voor de levens van romantische componisten als Fauré, Beethoven en Wagner. Doch naar een boek over muziekgeschiedenis of over muziektheorie zul je vergeefs zoeken.

Het Volkslied

Heuvel had een dichterlijke ziel, het is al eerder gezegd. Bij het gevoel voor poëzie, komt ook gevoel voor ritme, voor klank en mooie woorden. Maar als volkskundige was Heuvel vooral betrokken bij het volkslied, het lied voor en door het volk. Dit kenmerkt zich door eenvoud en zuiverheid van vorm en gevoel, geheel passend in zijn denkwereld. Auteur en componist van deze volksliedjes zijn ons vaak niet (meer) bekend. Het oude traditionele lied wordt eeuw na eeuw van geslacht op geslacht mondeling overgeleverd. Ze worden gekenmerkt door een melodie die makkelijk kan worden (mee)gezongen, een simpel refrein met een goed ritme en een tekst die eenvoudig uit het hoofd te leren is. Het zingen van deze liederen verbindt mensen met elkaar, benadrukt het unieke van hun eigen oude volkscultuur.

69/ Heuvel en het lied

Inherent aan volksliederen is dat de tekst en ook de te gebruiken melodie van regio tot regio kan verschillen. De tekst ligt niet vast, zolang deze niet definitief is opgeschreven. Hetzelfde geldt voor de melodie. Volksliederen fascineerden Heuvel en het was zijn intentie om daar een keer wat uitvoeriger over te publiceren. Jarenlang had hij het oude lied bestudeerd. Dat blijkt duidelijk uit de in zijn archief gevonden overzichten van bestudeerde literatuur en uittreksels. De eerste Nederlandse zangbundels moet hij al onder ogen gehad hebben vlak na hun uitkomst in de jaren ’90 van de 19e eeuw[17].

‘Over het Volkslied’

Als uitgangspunt gebruik ik het manuscript **(van Odink?)** *Over het Volkslied*, dat zich in Heuvels archief bevindt. Het bevat een aantal heel bloemrijke omschrijvingen en is wat uitgebreider dan het uiteindelijk postuum gepubliceerde stuk door Odink van 1930[18]. Het stuk begint met *‘mien vader zae ’ns tegen mi’j’*, hetzelfde liedje waar hij ook aan refereert in *Oud-Achterhoeksch Boerenleven: ‘een heel eenvoudig liedje met een heel simpel wijsje.’* Heuvel houdt veel van dat liedje over een landelijke vrijage van vroeger. Hij zegt dat een volkslied *‘dezelfde bekoring als het nederige bloempje in de wildernis’* heeft. Later komt hij er pas achter dat overal in Saksische streken dit lied (in varianten) werd gezongen en iedereen denkt dat het daar hoort. Hij vraagt zich af of een onbekende dichter uit het volk, een boer, een schaapherder of een reizend muzikant het gemaakt heeft. Zijn theorie is dat zo'n lied in de regel in de groep ontstond, terwijl men aan de arbeid was of aan het feestmaal zat. Iedereen voegde er weer een regel aan toe of veranderde dat naar eigen inzicht. Zolang het maar niet op papier stond.

Dan zegt hij ook: *‘natuurmensen hebben een groter dichtvermogen dan beschaafden.’* Dit sluit nog sterk aan bij de romantische opvattingen van Herder aan het eind van de 18e eeuw met zijn *Stimmen der Voelker* en de bundel *Des Knaben Wunderhorn* uit 1806, door Heuvel ook genoemd. Herder gaf de eerste aanzet tot het verzamelen van teksten van internationale volksliederen en ballades. Onder ‘lied’ kon trouwens nog lange tijd evengoed een ‘zang’ of een lyrisch gedicht verstaan worden. ‘Liederen’ werden in de regel niet echt gezongen, maar voorgedragen, vaak zonder begeleiding. Pas later in de 19e eeuw, ontstond een echte zangcultuur, waarbij de noten werden vastgelegd en in grote koren (nationale) liederen met elkaar werden gezongen.[19]

Nostalgiesch verhaalt Heuvel het bezoek van de jonge jurist Jaap Kunst (1891-1960). Midden in de Eerste Wereldoorlog, op oudejaarsavond 1917, kwam een aantal liefhebbers bijeen ten huize van het plaatselijke hoofd der school, de musicus Baarslag. Jaap, muzikaal begaafd, was de eerste in Nederland die de boer op ging om systematisch liederen op te tekenen, niet alleen teksten, maar ook de melodieën. Jaap speelde op

17. Gelezen boeken en artikelen 1883-1909:

Gabriel Fauré;

Beethovens laatste levensjaren;

Wagners eerste vrouw en

boek over R. Wagner zelf;

J. H. Riemersma, *Gezangen naast psalmen;*

Roemeense, Hongaarse en Noorse

Liederen;

Het Oud-Nederlandse lied.

Boeken in de boekenkast van Heuvel

opgetekend door Odink:
J. van Vloten, *Baker- en Kinderrijmen*, 1872;
Daniel de Lange e.a., *Nederlandsch Volksliederenboek*, 1896;
Kun je zingen, zing dan mee, 1906.

Uittreksels 1900-1926:
Opwekkingsliederen Sankey (beroemd gospelzanger uit Amerika);
Johannes de Heer, *Zangbundel ten dienste van Huisgezin en Samenkomsten*, 1905;
Uit Haydn *Schöpfung* (één tekst).
18. NL-Dtc SARA 0345-278

J. Pollmann, Ons eigen volkslied,

Amsterdam, Paris, 1936 en
A. Seelen, *Het volkslied in Nederland*, Nijmegen, 1981.
https://nl.wikipedia.org/wiki/Volksliedje

14. Dirigente Els Dijkerman van Voca Musicale uit Eefde vertelde mij dat bij haar thuis op de boerderij vroeger ook veel gezongen werd.

15. NL-Dtc SARA 0345-311-313 en 106

Heuvel, met zijn vrouw en kinderen

Heuvel, met zijn vrouw en kinderen

Heuvel, met zijn vrouw en kinderen

Heuvel, met zijn vrouw en kinderen

Heuvel, met zijn vrouw en kinderen

Heuvel, met zijn vrouw en kinderen

Heuvel, met zijn vrouw en kinderen

Heuvel, met zijn vrouw en kinderen

Heuvel, met zijn vrouw en kinderen

Heuvel, met zijn vrouw en kinderen

Heuvel, met zijn vrouw en kinderen

Heuvel, met zijn vrouw en kinderen

Heuvel, met zijn vrouw en kinderen

Heuvel, met zijn vrouw en kinderen

Heuvel, met zijn vrouw en kinderen

Heuvel, met zijn vrouw en kinderen

Heuvel, met zijn vrouw en kinderen

Heuvel, met zijn vrouw en kinderen

Heuvel, met zijn vrouw en kinderen

16. https://nl.wikipedia.org/wiki/Liedblad

Heuvel, met zijn vrouw en kinderen

Heuvel, met zijn vrouw en kinderen

Heuvel, met zijn vrouw en kinderen

Heuvel, met zijn vrouw en kinderen

Heuvel, met zijn vrouw en kinderen

Heuvel, met zijn vrouw en kinderen

Heuvel, met zijn vrouw en kinderen

Heuvel, met zijn vrouw en kinderen

Heuvel, met zijn vrouw en kinderen

Heuvel, met zijn vrouw en kinderen

Heuvel, met zijn vrouw en kinderen

Heuvel, met zijn vrouw en kinderen

Heuvel, met zijn vrouw en kinderen

Heuvel, met zijn vrouw en kinderen

Heuvel, met zijn vrouw en kinderen

Heuvel, met zijn vrouw en kinderen

Heuvel, met zijn vrouw en kinderen

Heuvel, met zijn vrouw en kinderen

Heuvel, met zijn vrouw en kinderen

Heuvel, met zijn vrouw en kinderen

Heuvel, met zijn vrouw en kinderen

Heuvel, met zijn vrouw en kinderen

Heuvel, met zijn vrouw en kinderen

Heuvel, met zijn vrouw en kinderen

Heuvel, met zijn vrouw en kinderen

Heuvel, met zijn vrouw en kinderen

Heuvel, met zijn vrouw en kinderen

Heuvel, met zijn vrouw en kinderen

Heuvel, met zijn vrouw en kinderen

Heuvel, met zijn vrouw en kinderen

Heuvel, met zijn vrouw en kinderen

Heuvel, met zijn vrouw en kinderen

Heuvel, met zijn vrouw en kinderen

Heuvel, met zijn vrouw en kinderen

Heuvel, met zijn vrouw en kinderen

Heuvel, met zijn vrouw en kinderen

Heuvel, met zijn vrouw en kinderen

Heuvel, met zijn vrouw en kinderen

Heuvel, met zijn vrouw en kinderen

Jaap Kunst (1891-1960)

20.

<http://resources.huygens.knaw.nl/bwn1880-2000/lemmata/bwn5/kunst>

21. G.J.M. Bartelink, *Twents Volksleven: liederen en dansen*, Enschede, 2e druk, 1978. Heuvel wordt hierin vaak genoemd als bron.

22.

www.studiekringmeesterheuvel.nl

70/ Heuvel als volkskundige

zijn viool met pianobegeleiding de oude volksdeuntjes voor en iedereen zong mee. Men genoot en herinnerde zich steeds meer liederen in het dialect en men vergat voor korte tijd al het leed in de wereld. Heuvel hoopt nog eens een keer op dit onderwerp terug te komen, want het onderwerp boeit hem, maar dat is er niet van gekomen.[20]

Volksliedjes in het dialect

Volgens onderzoekers als Peter Grijp (*Van dialectlied tot boerenrock*) en anderen werd er niet zoveel in het dialect gezongen. Het Nederlands had de overhand. Schattingen komen uit op ongeveer tien procent van alle gezongen liederen. Dat waren dan vooral de liedjes ter gelegenheid van bijvoorbeeld Sint Maarten of Pasen, bruiloften, drinkliedjes en spot- en dansliedjes. Beroemde straatliederen en ballades gingen juist niet in het dialect, want dat gaf problemen met de spelling en het afzetgebied van de liedblaadjes. Ook kinderliedjes zijn ons maar weinig in het dialect overgeleverd. Dialectliedjes, zeker enkele regels, zijn moeilijk terug te vinden op internet. Dat geldt nog in sterkere mate voor kinderliedjes, die dikwijls zonder begeleiding werden gezongen. Het Nedersaksisch is verwant aan het Platduits. Er zijn daardoor veel parallellen met liederen uit de Achterhoek en Twente. In Duitsland begon men eerder met het vastleggen op papier, ook van de muziek. Dit is belangrijk geweest om de traditie te bewaren.[21] In het archief van Heuvel komen we de nodige Achterhoekse dialectliederen tegen naast veel liedjes uit Duitsland. Vaak schreef hij deze letterlijk uit. Dit vraagt echter nog verder onderzoek.

Kennis van die oude liederen bracht Heuvel als volkskundige dichterbij zijn wortels, zijn voorouders en hun cultuur. Al in zijn boek *Volksgeloof en Volksleven* uit 1909 is een uitgebreid hoofdstuk over kinderliedjes en kinderspelen te vinden, inclusief uitleg hoe je ze moet uitvoeren. In *Oud-Achterhoeksch Boerenleven* wemelt het werkelijk van de korte regels uit gedichten, versjes, rijmpjes, geestelijke en wereldlijke liederen, niet alleen uit de eigen streek, maar ook uit veel andere regio's. We treffen ze ook veelvuldig aan in Heuvels *Nagelaten Werken*, in het boek *Uit den Achterhoek* en twee ongepubliceerde stukken, die Derk Jansen opnam in de website van de studiekering meester Heuvel: *Het is nog niet geopenbaard, wat wij zijn zullen* en *God in de natuur*[22].

De genres in Oud-Achterhoeksch Boerenleven

De genres die in *Oud-Achterhoeksch Boerenleven* voorkomen zijn behalve liedjes in het dialect en veel geestelijke liederen. Verder romantische liederen en balladen, smartlappen, kermis- en soldatenliederen. Ook kinderliederen, drink, dans- en spotliedjes, maar daar wordt hier verder niet op ingegaan. Deze zijn op basis van de summere teksten van

71/ Heuvel en het lied

Heuvel moeilijk te achterhalen. Vrijwel alle genoemde liederen kun je tegenwoordig terugvinden in de Nederlandse Liederbank. Het opsporen van deze mondeling overgeleverde liederen is behoorlijk complex want Heuvel's citaten zijn niet altijd volledig; liederen werden gezongen op 'eene aangename wijze', en niet nader aangeduid; liederen hebben soms verschillende melodieën en het dialect is moeilijk terug te vinden op internet en in zangbundels.

Dialectliederen

Een goed voorbeeld van een dialectlied is de welbekende *Driekusman*, Heuvel noemt het in zijn verhaal over een grote boerenbruiloft (*Mei XI*), 'Hendrikus-man'. Dit is één van de bekendste dansdeuntjes uit de 19e eeuw en wijd verspreid in het Nedersaksische gebied. Bartelink zegt dat dit ook vaak uitgevoerd werd tijdens de traditionele 'spinvisites' (vrijgezellenavonden) in de winter. Het element 'met de handjes klap, klap, klap' is reeds zeer oud en komt in tal van dansen voor. Apart is dat dit soort liedjes zich later ook vaak tot kinderliedjes ontwikkelden, zij het met een iets andere (gekuiste) tekst.[23] Het tweede voorbeeld is het al eerder genoemde 'Mien vader zae lest tegen mi', gezongen door de twintigjarige Anneke (*in Augustus IV, In Arcadië*) over een ouderwetse boerenvrijage. De jongeman komt ten slotte van een koude kermis thuis. Er bestaan wel vijftien coupletten met vele variaties. Het eindigt ongeveer als volgt:

*Al woar ik stoa, al woar ik goa
Al wor ik honderd joaren oald,
Ik denk nooit meer aan vri'jen*[24]

Geestelijke liederen

Heuvel citeert onnoemlijk veel strofen uit geestelijke liederen. Eén blik in zijn aantekenschriftjes en je vindt er zeer vele uitgeschreven. Zoals *Daar ruist langs de wolken*, ook wel eens de *Christelijke Nationale* genoemd. Dit is nog steeds geliefd en wordt meerdere keren genoemd in *Oud-Achterhoeksch Boerenleven*. Het is duidelijk één van Heuvels favoriete liederen. In het hoofdstukje *December I, Advent*, zingt de meid Geertje het met haar mooie stem en nogmaals komt het voor in *Een Jonglingsfeest* in diezelfde maand. Op de terugweg droomt de jonge Heuvel weg: 'Kleurige wolken zeilen in wilde vaart langs de blanke maan en het zingt nog in mij van den lieflijken naam die er ruischt langs de wolken.' De tekst van het lied komt van Eduard Gerdes (1821-1898) onderwijzer, evangelist en jeugdboekenschrijver uit de Achterhoek. Het lied wordt gezongen op de bekende wijze van *Home Sweet Home*. [25]

Het tweede bijzondere lied is van de 17e eeuwse Achterhoekse predikant en dichter Willem Sluyter van Eibergen (1627-1673), waar Heuvel ook een boekje over geschreven heeft. Sluyter met zijn vrome piëtistische poëzie

23. G.J.M. Bartelink, *Twents Volksleven*, pp. 78-80.

24. G.J.M. Bartelink, *Twents Volksleven*, pp. 55-57.

25. <http://www.eo.nl/nederland-zingt/artikel-detail/daar-ruist-langs-de-wolken/>

HET WEESMEISJE.

Aan een oever van een snelle vliet,
Een treurig meisje zit;
Zij weende en schreide van verdriet
In 't gras van tranen nat.

Zij wierp de bloempjes, die zij zag,
Gestadig in den stroom;
Zij riep: ach, lieve vader, ach!
Ach, lieve broeder, kom!

Een rijk man wandelde langs den vliet
Bespeurt haar bittere smart;
Daar hij het meisje weenend ziet,
Breekt zijn meedoogend hart.

Hij zei tot haar: wel lieve meid,
Spreek op, en weest niet schuw;
Zeg mij waarom gij kermt en schreit,
Kan 't zijn, zoo help ik u.

Zij suchte en zag hem troosteloos aan
En sprak: ach, brave man,
Een arme wees ziet gij hier staan,
Die God slechts helpen kan.

Ziet gij dat groene bergje niet?
Daar is mijn moeders graf.
Ziet gij den oever van deez' vliet,
Daar viel mijn vader af.

De snelle stroom verwon hem dra,
Hij worstelde, ach hij zoek,
Mijn broeder sprong hem achterna,
Heiaas, hij ook verdronk!

Nu vincht ik 't eenzaam hutje uit
Waar niets dan jammeren is,
Zoo sprak zij hare klachten uit,
In het hart vol droefenis.

De heer die zei: o klaag niet, kind
Uw hart verdient geen pijn.
Ik wil uw broeder en uw vriend,
En ook uw vader zijn.

Hij nam haar minzaam bij de hand
En noemde haar zijn bruid,
Men deed haar aan den waterkant,
Haar slechte kleederen uit.

Zij heeft nu spijs en lekkeren drank
Al waar haar hart naar trocht,
Deez' rijke man verdient wel dank,
Dat hij zoo edel dacht!

Bijschrift

Bijschrift

Herdenking op het graf van mijnen geliefden

D A M O N.

Hier ligt mijn Damon in het graf,
Mijn allerbeste vriend,
Wat heeft die lieve jongeling
Mij teederlijk bemind.
Mijn moeder had hem ook zoo lief,
Want hij was braaf en goed.
Ach, waarom of mijn hart hem nu
Hem nu reeds missen moet.

Geen jongeling leeft op aard nu meer
Gewis voor mij niet één,
Mijn Damon die mij alles was,
Ligt onder deze steen.
Stlaap zacht dan lieve jongeling
Ik kom welhaast bij u.
Wanneer de dood mijn oogen sluit
Dan slaap ik zacht bij u.

Mijn moeder zegt als zij mij ziet,
Wees lijdzaam in uw lot,
Verslijt uw jeugd in droefheid niet
Uw jongeling is bij God.
Dan lieve moeder volg ik hem
Dan ga ik ook naar God
Ik zweer dat ik in eeuwigheid
Zou deelen in zijn lot.

Dat zweer ik nog mijn beste vriend
Dat zweer ik op uw graf
In de eeuwigheid rukt nooit de dood
Ons van eikander af.
O kom dan spoedig bleeke dood
Die mij met hem vereend,
Of heb ik nog niet lang genoeg
Om zijn gemis geweest?

Ach, Damon, als de heldere maan
Zoo door mijn venster schijnt
Dan is het even of gij zelf
Voor mijn gezicht verschijnt.
Wat zat mijn Damon menigmaal
Hier 's avonds aan mijn zij
Dan roep ik en ik schuif uw stoel
Al schreiende naar mij.

Maar ach uw stoel blijft ledig staan
Gij komt niet beste man,
O Damon 't geen mijn hart dan lijdt
Is meer dan 't lijden kan.
Mijn moeder zucht en treurt en schreit
Als zij mijn droefheid ziet,
Dit grielt mij, maar mijn lieve God
Mis ik mijn Damon niet?

Maar 't zal gerust niet lang meer zijn
Ik voel 't reeds aan mijn hart.
Mijn Damon, noch een korten tijd
Dan eindigt al mijn smart.
Dan kom ik bij u in 't stille graf
Nog slechts een korten tijd
En ik vindt bij u aan uwe zij
Het einde van den strijd.

Hoe zacht hoe lieflijk slaap ik dan
Mijn Damon aan uw zij
O hoe verkwikkend zal die rust
Dat slaapje zijn voor mij.
En als de laatste morgenstond
Haar blozend licht verspreid
Dan roept ons Jezus en wij gaan
Vereend naar de eeuwigheid.

73/ Heuvel en het lied

was lange tijd populair, juist bij mensen als Hendrieke-Meuje en Heuvels moeder. Voorafgaand aan Kerst, Pasen en Pinksteren kende men nog ver in de 19e eeuw de traditie om in groepjes met elkaar Sluyterliederen te zingen. In het hoofdstukje over het oude Sluyterboek, erfstuk van Heuvels overgrootvader (*Januari XIII*) begint zijn Moeder met zachte stem te zingen:

Het daghet uyt den Oosten

Het licht schijnt overal

Laat ons uw licht vertroosten

O Jezu! Hier in 't dal!

Sluyter heeft het gemaakt op de middeleeuwse wereldse melodie van *Het daghet in de Oosten*, maar het kon ook op de tonen van twee verschillende psalmen. Dat was in die tijd heel gebruikelijk.[26]

Smartlappen / Ballades

In *Juni I, Naar ’t Broek*, speelt knecht Jan op zijn harmonika, weemoedig klinkt het *Aan den Oever van een snelle vliet* en het lied *Daar rust mijn Damon in het graf*. Het eerste is een oud straatliedje van voor 1840. Waarschijnlijk is het van Duitse oorsprong en werd op een Brandenburgse of Thüringse volkswijze gezongen. Maar het kan ook op een verkorte versie van een opera-aria van de Italiaanse componist Giovanni Paisiello (1740-1814). Zulke aria's waren de popmuziek van toen en werden echte meezingers. Het gaat over een meisje, ze zat aan de oever van de Vliet. Ze verloor in korte tijd haar vader, moeder en broertje. Gelukkig kwam er een rijke mijnheer voorbij die haar redde van de ondergang. Een dramatisch lied dus.

Het tweede lied is een tekst van de vroegromantische Nederlandse dichter Jacobus Bellamy (1757-1786), die op zijn twaalfde jaar al moest meewerken als bakkersknecht. Het is één van de weinige oorspronkelijke Nederlandse teksten in *Oud-Achterhoesch Boerenleven*. Later studeerde Bellamy theologie in Utrecht, maar voor hij het predikantsambt had kunnen uitoefenen was hij al gestorven. Een echte volksdichter, die de taal van het hart sprak en in de 19e eeuw erg populair was. Het lied *Hier ligt mijn Damon in het graf* wordt op ‘een welbekende melodie’ gezongen. De inhoud en tekst van het lied is typisch voor die tijd over een liefde die tot aan het graf voortduurt. Het eerste couplet:

Daar rust mijn Damon in het graf

Mijn allerbeste vrind

Wat heeft de lieve jongeling

Mij teederlijk bemind

Romantische liederen

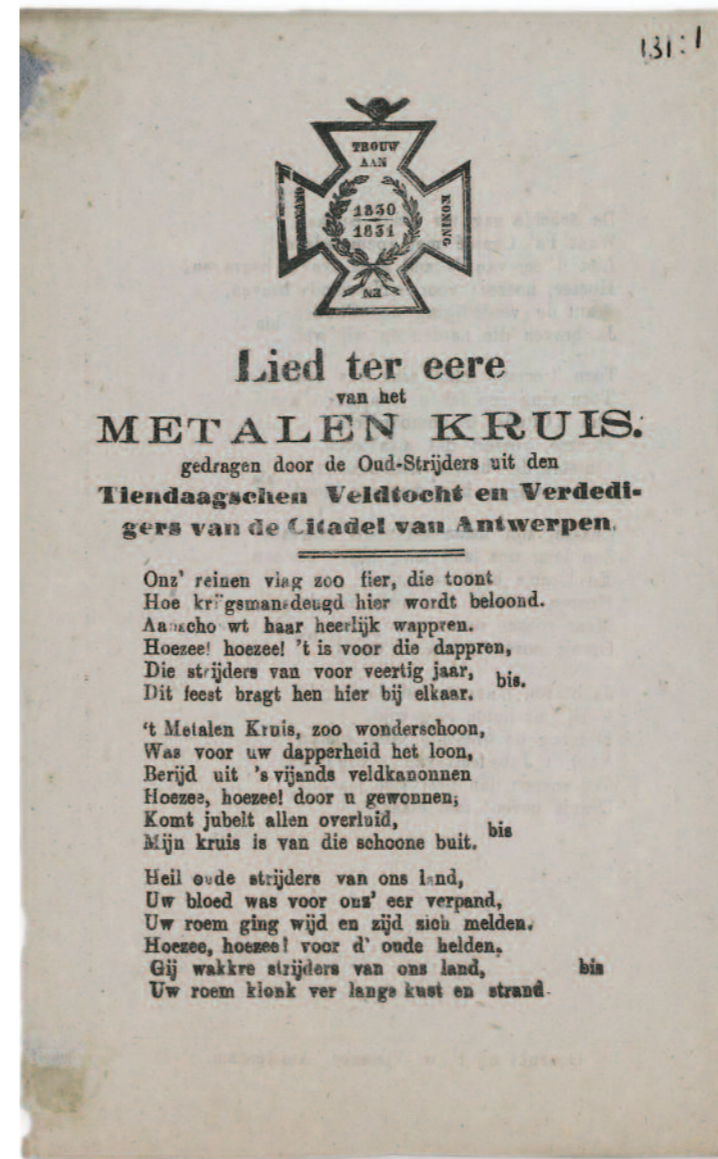
Nu volgt een heel mooi lied: *Als de zwaluw ons verlaat*, met muziek van Franz Abt, naar een gedicht van de Duitse romantische Dichter Karl

Herlossohn uit 1830. Ben Wagenvoort heeft er al eens een artikel over geschreven, waarin hij uiteenzet dat Heuvel in deze scene flink romanti-seert.[27] Lied en melodie lenen zich er uitstekend voor! Franz Abt, dirigent en componist (1819-1885) is er wereldberoemd mee geworden. Abt was een tijdgenoot van Mendelssohn en Schumann. Hij schreef zo'n drieduizend liederen. Op internet vinden we een treffend stuk over het ontstaan van juist dit lied. Franz componeerde de muziek in 1842, pas getrouwd, jong en gelukkig, met een hart vol liefde. Hij wist een goede zangeres te vinden, het publiek vond het prachtig en het lied verspreidde zich snel.[28] Heuvel laat dit lied in *Oud-Achterhoeksch Boerenleven* gevoelvol zingen door zijn vriendinnetje Dientje in het hoofdstukje *Als de zwaluw ons verlaat (October I)* als ze afscheid nemen omdat haar familie besloten heeft om naar Amerika te vertrekken. Heuvel weet de herfstige sfeer van dit hoofdstuk te vervolmaken door nog een beroemd weemoedig lied toe te voegen: *Nog staat daar een roze te bloeien*. Dit lied is van de Ierse zanger en dichter Thomas Moore uit 1805. Het wordt gezongen op een traditionele Ierse harpmelodie uit 1792. [29]

Kermis- en Soldatenliederen

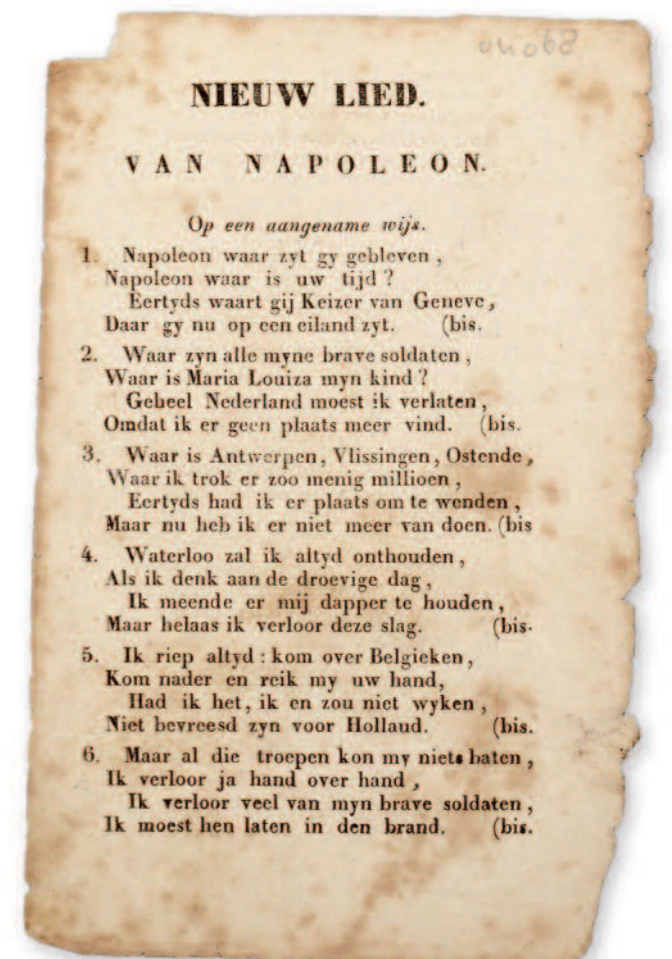
Het eerste kermislied *Kolijn, een brave boerenzoon* laat Heuvel zingen in de scene met de schone vijftienjarige Jannoken en haar familie (*December VIII, Bij 't Hoenderbarg*). Ze zingen dan het olijke volkslied van de boerenzoon die uit vrijen gaat. Ook dit lied was erg bekend, de melodie kwam uit een opera *Le secret* uit 1792. Een brave boerenzoon wordt daarin door een boerin afgewezen. Als zij ouder wordt, krijgt ze spijt, maar het was al te laat, helaas. Een typisch volkslied met een duidelijke moraal.[30] Van het andere Kermislied *Komt vrienden, hoort een lied* is de componist onbekend. Het ging over de bekende sage *Het Vrouwkje van Stavoren* en bestond uit heel veel coupletten. Het is middagpauze tijdens het hooien, (*Augustus XI, Reppelen en braken*). Na de rust komt er jongvolk in de wei. Eén van de jongens heeft een *leedebreef* onder zijn hoed verborgen en ze studeren met zijn allen dit nieuwste kermislied in. Samen zingen verbindt immers![31]

Heuvel schrijft veel over de soldatentijd in Maastricht en de Tiendaagse Veldtocht van 1830, maar hij haalt weinig liederen letterlijk aan. Ze zijn daarom niet makkelijk terug te vinden. Soldatenliedjes waren vaak ruig en schunnig, vooral als de teksten door soldaten werden ingevuld. Heuvel weet dat natuurlijk en het is heel goed mogelijk dat hij daarom niet uitvoeriger citeert.[32] *Napoleon, waar zijt gij gebleven* is een nostalgisch lied en was wijd verspreid. Napoleon sprak nog lang tot de verbeelding van het volk. Ook hier is de melodie anoniem overgeleverd. Mogelijk heeft Heuvel dit lied bij zijn onderzoek van een oud-soldaat gekregen. Zijn archief bevat

Bijschrift

Bijschrift

27. Vgl.: Ben Wagenvoort, *Als de zwaluw ons verlaat*, Jaarboek Achterhoek en Liemers 38, 2014, pp. 22-25.

28. https://de.wikisource.org/wiki/Wenn_die_Schwalben_heimw%C3%A4rts_zieh%E2%80%99n

29. <http://speelmuziek.liederen-bank.nl/?page=view&id=6488&v=1>

30. http://www.geheugenvannederland.nl/?nl/collecties/straatliederen/8_kolijn_eeen_brave_boerenzoon

31. http://www.dbnl.org/tekst/door065onde01_01_0045.php

32. <http://www.tuttel.com/dingen&deuntjes/PDF/VELDSLAGBALLADEN%20%20SOLDATENIEDJES%202006%20INTERNETVERSIE.pdf>

tenminste een los blaadje met een onbekend handschrift.[33] Ook dit lied wordt gezongen in *Bij 't Hoenderbarg*.

Voor officiële meer plechtige soldatenliederen vond ik meerdere keren teksten op de wijze van het bekende studentenlied *Gaudeamus Igitur*. Zo de zevende zang uit een Huldigingslied voor Willem III uit 1860 over het Metalen Kruis, een ereteken als je meegedaan had aan de Tiendaagse Veldtocht:

*Metalen Kruis met de oude deugd,
Bij handel, rust en vrede!
De Koning schonk ons nieuwe jeugd
En deelt zijn Ik ons mede:
Aan 't hart, dat voor Oranje slaat'
Welks oude liefde nooit vergaat,
Past 't wapen uit de schede (bis)[34]*

Overigens komt dit lied niet in *Oud-Achterhoeksch Boerenleven* voor, maar het is goed mogelijk dat Heuvel het wel gekend heeft. Uiteindelijk weerspiegelt zijn liedkeuze net als de poëzie zijn hele wezen: het mystieke, het sentimenteel-romantische, het speels traditionele en tenslotte (nationalistische) stoere soldatentaal.

Ten slotte

Heuvel beschikte over een muzische geest; hij hield van zang en muziek, maar dan vooral om er naar te luisteren. Naar zijn zingende moeder en zijn vriendinnetje Dientje, zijn muzikale noabers, Jan op zijn harmonica en rondreizende muzikanten. In zijn archief bevinden zich twee nummers die duidelijk zijn hoogste interesse hadden, namelijk *De kunst van het vertellen* en een beschouwing over *Poëzie voor het schoolkind*.

In Arcadië, als hij als koeherder samen met Dientje en Manus zijn dagen in het veld doorbrengt, vertelt Heuvel sprookjes of draagt hij gedichten voor (*Augustus IV, Dientje zingt*). In andere passages zegt hij hooguit 'wij kinderen zongen', waar hij zelf dan deel van uitmaakt. Muziek en zang zongen in zijn ziel!

Wel was hij uiterst gevoelig voor romantische sfeertekening en poëzie en het weergeven van (delen uit) liederen en gedichten konden daar in hoge mate aan bijdragen. Het maakt het lezen of het voorlezen van *Oud-Achterhoeksch Boerenleven* nog intenser en ontroerender. Het boek blijft je raken.

*Fastorie te Gelselaar, toen vrouw Denkers er diende.
6 uentrekken, behalve haar kamertje - Toen deel,
wat vroeger keuken: raam met ruitjes in lood
en groote schoorsteen (boesen) en - Waterloed van
Dec. 1870. Koeien en varkens in 't water. Dominee met
Kerstdagen met kar er door, gehaald. L. Mellenberg
door J.W. Lantink er door gedragen; laat hem er af
glijden. -*

Heuvel als schrijver

*Wille wijven helpen iemand, die vlijtig, maar 's avonds
niet gereed, 's nachts werk af. Knechts, die mest
geschouwd, enz. (verhaal van Hakberts)
In Wetering, esch een steen; wanneer die van ploeg
met ploegen, kon men daar met geen paarde, we*

*Bij 't delven van fundament voor kijklouer bij Clonte
Bello, waar "Galgenbelt" veel geraamte gevonden
(pittende houding) - Ook grafheuvel op Kanikerberg
Rouwert: had het uit Spaanse bo*

*Jan Krebbers voor vele, naar Kwakzalver in Richten
voorde. Eens 's avonds om 9 uur gekomen. Wil geen dokke
heele. Houdt van kwinklagen, enz. Water van een
die gedurig dol werd in "Grappenmaker".
- J. Kr. ging als jongen vaak met Zaadboeren naar Le*